

संरक्षकत्व र माथवर : तत्सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था:

❖ द्वारिकामान जोशी

१. शाब्दिक अर्थ:

१.१ संरक्षक:

- "Guardian. A person lawfully invested with the power, and charged with the duty, of taking care of the person and managing the property and rights of another person, who, for defect of age, understanding, or self-control, is considered incapable of administering his own affairs."
(Black's Law Dictionary, 6thed, 10th reprint-1996 P. 706.)
- “संरक्षक-स्याहार सम्भार गर्ने, हेरचाह गर्ने । पालन-पोषणको अभिभारा लिने; आश्रयदाता । असमर्थ व्यक्ति वा सन्तानको पालन-पोषण गर्ने व्यक्ति; अभिभावक ।” (नेपाली बृहत् शब्दकोश, प्रथम संस्करण-२०४०, पुनर्मुद्रण-२०५० पृ. १२७७.)

१.२ माथवरः

- "Curator. A temporary guardian or conservator appointed by the court to care for the property or person or both of an incompetent, spendthrift, or a minor." (B.L Dictionary, P.381.)
- “माथवर-पत्यार गर्न सकिने; भरपर्दा; विश्वासी ।” (ने.बृ.श.पृ.१०६७.)

२. परिभाषाः

२.१ संरक्षकः

- मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ (यसपछि ‘संहिता’ मात्र भनिएको छ) ले असक्षम वा अर्धसक्षम व्यक्तिको संरक्षण, निजको हक वा हितको संरक्षण गर्न संरक्षकत्वसम्बन्धी व्यवस्थाको परिच्छेदबमोजिम नियुक्त वा दायित्व भएको व्यक्ति संरक्षक मानिने व्यवस्था गरेको छ ।
- सिद्धान्ततः असक्षमता, अस्वस्थता वा अशक्तताको कारणले आफ्नो जिउ, सम्पत्ति, हक वा हितको रक्षा गर्न अयोग्य व्यक्तिको हेरचाह गर्न नियुक्त वा दायित्व भएको व्यक्तिलाई संरक्षक भनिन्छ । संरक्षक नाबालिग बालिग नभएसम्म र असक्षम सक्षम नभएसम्मको लागि आवश्यक पर्दछ ।
- संहिताले मूलतः असक्षम वा अर्धसक्षम अवस्थाका प्राकृतिक व्यक्तिको स्याहार, सम्भार र संरक्षण गर्नका लागि प्रष्ट, पर्याप्त र प्रगतिशील प्रावधानहरूलाई समाहित गरेको पाइन्छ । संहिताले दुई किसिमका संरक्षकको व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।
- पहिलो वास्तविक संरक्षक (*De facto guardian*) र दोस्रो वैधानिक संरक्षक (*De jure guardian*) हुन् । पहिलो संरक्षकलाई स्वाभाविक, प्राकृतिक र नियमित संरक्षक भनिन्छ भने दोस्रो संरक्षक निश्चित समयसम्म निर्दिष्ट शर्तहरूको परिधिमा रही काम गर्न अदालतबाट नियुक्त भएको व्यक्तिलाई भनिन्छ । संरक्षक प्राकृतिक र कानूनी व्यक्ति हुन सक्छन् । (संहिता, दफा १३५.)

२.२.माथवरः

- संहिताले कुनै नाबालिगको कानूनबमोजिमको कुनै संरक्षक नभएमा निज अठार वर्ष पूरा नभएसम्म निजको पालन पोषण, स्वास्थ्य, शिक्षा, हेरविचार तथा सम्पत्तिको संरक्षण गर्नको लागि कुनै व्यक्तिले त्यस्तो नाबालिगको माथवरको हैसियतले काम गर्न सक्ने तर कसैले आफ्नो नाबालिगको पालनपोषण, स्वास्थ्य, शिक्षा तथा हेरविचारको लागि कुनै व्यक्तिलाई माथवर नियुक्त गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।
- त्यस्तै होस ठेगानामा नरहेको व्यक्तिको कानूनबमोजिमको संरक्षक नभएमा निजको पालनपोषण, हेरविचार तथा सम्पत्तिको हेरचाहको लागि अन्य कुनै व्यक्तिले माथवरको हैसियतले काम गर्न सक्ने र तदनुरूपको माथवर नभएकोमा वा यकिन नभएकोमा होस ठेगानमा नरहेको व्यक्ति तत्काल जसको जिम्मा, सुपरिवेक्षण वा रेखदेखमा रहेको छ सोही व्यक्ति त्यस्तो व्यक्तिको माथवर हुने र
- कुनै व्यक्ति आफू रहे बसेको इलाका छोडी अन्यत्र जानु परेको कारणबाट आफ्नो हक, स्वामित्व वा भोगको सम्पत्तिको संरक्षण तथा व्यवस्थापन आफैले गर्न नसक्ने अवस्था परेमा त्यसको लागि कुनै व्यक्तिलाई माथवर नियुक्त गरी आफ्नो सम्पत्ति निजको जिम्मा दिन सक्ने र त्यसरी कुनै व्यक्तिलाई सम्पत्ति जिम्मा दिइएकोमा त्यस्तो सम्पत्ति जिम्मा लिने व्यक्तिले त्यस्तो सम्पत्तिको संरक्षण तथा व्यवस्थापन गर्नुपर्ने र सम्पत्ति जिम्मा दिने व्यक्तिले मागेको बखत त्यस्तो सम्पत्ति फिर्ता गर्नुपर्ने व्यवस्थासमेत गरेको छ ।
- यसरी नाबालिग वा होस ठेगानमा नरहेका व्यक्ति वा सम्पत्ति (चल अचल) जिम्मा लिने हकमा माथवर हुनेले आफू माथवर भएको व्यहोरा अदालतबाट प्रमाणित गराउनु पर्नेछ । वस्तुतः प्रस्तुत व्यवस्थाको सन्दर्भमा 'माथवर' भन्नाले त्यस्तो व्यक्तिलाई जनाउँदछ जसले कानूनबमोजिमको संरक्षक नभएका नाबालिग वा होस ठेगानमा नरहेका व्यक्ति वा आफ्नो इलाका छोडी अन्यत्र जानु पर्ने व्यक्तिले जिम्मा दिएको सम्पत्तिलाई संरक्षण प्रदान गर्दछ ।
- संरक्षक र माथवरका कतिपय काम, कर्तव्य, अधिकार र दायित्व समान देखिए तापनि यी दुई समान व्यवस्था भने होइनन् । माथवरको भन्दा संरक्षकको बढी अधिकार र जिम्मेवारी हुन्छ । संरक्षक जस्तै माथवर पनि प्राकृतिक र कानूनी व्यक्ति हुन सक्छन् । यो संरक्षकत्वको वैकल्पिक व्यवस्था हो । (संहिता, दफा १५३., १५४., १६५., १६६).

३. प्राथमिकता:

३.१ संरक्षकको प्राथमिकताक्रम:

संहिताले कानूनको अधीनमा रही देहायका प्राथमिकताक्रमको व्यक्ति असक्षम वा अर्धसक्षम व्यक्तिको स्वतः संरक्षक हुने व्यवस्था गरेको छः

- (क) एकासगोलका पति वा पत्नी,
- (ख) बाबु वा आमा,
- (ग) एकासगोलका छोरा, छोरी वा विधवा बुहारी,
- (घ) भिन्न भएका पति वा पत्नी,
- (ङ) भिन्न भएका छोरा, छोरी वा विधवा बुहारी,
- (च) बाजे वा बजै,
- (छ) नाति वा नातिनी,
- (ज) दाजु, भाइ वा दिदी, बहिनी,
- (झ) मावलीपटिका बाजे, बजै, मामा, माइजू ।

तर माथि जुनसुकै कुरा लेखिएको भए पनि देहायका अवस्थामा देहायका व्यक्ति संरक्षक हुने व्यवस्थासमेत रहेको छः (संहिता, दफा १३६(१)., दफा १३६(२).)

- (क) एउटै क्रममा एकभन्दा बढी व्यक्ति संरक्षक हुने भएमा निजहरूले आपसी सहमति गरेबमोजिमको व्यक्ति र त्यसरी सहमति हुन नसकेमा अदालतले तोकेबमोजिमको व्यक्ति,
- (ख) मानसिक रूपमा स्वस्थ भएको र दश वर्ष उमेर पूरा गरेको व्यक्तिको हकमा निजले रोजेको व्यक्ति, तर त्यसरी संरक्षक रोज्दा सोको लिखत गरी अदालतबाट प्रमाणित गर्नु पर्नेछ ।
- (ग) कानूनबमोजिम वैवाहिक सम्बन्ध अन्त्य भएका दम्पतिको नाबालिग भए निजलाई पालनपोषण गर्ने बाबु वा आमा,
- (घ) पहिलो प्राथमिकताक्रमको कुनै व्यक्ति संरक्षक हुन नचाहेमा, निज होस ठेगानमा नरहेमा, बेपत्ता भएमा वा निजले संरक्षकको हैसियतले काम नगरेमा सोभन्दा तल्लो प्राथमिकताक्रमको व्यक्ति, तर त्यसरी तल्लो क्रमको व्यक्ति संरक्षक हुने भएमा निजले आफू संरक्षक भएको अदालतबाट प्रमाणित गर्नु पर्नेछ ।

यसको साथै माथि उल्लिखित व्यक्तिले संरक्षकत्व प्रदान नगरी अन्य व्यक्तिले संरक्षकत्व प्रदान गरेको भए त्यसरी संरक्षकत्व प्रदान गर्ने व्यक्ति नै त्यस्तो व्यक्तिको संरक्षक मानिने र सो व्यहोरा अदालतबाट प्रमाणित गर्नुपर्ने व्यवस्थासमेत रहेको छ । (संहिता, दफा १३७.)

- प्रस्तुत व्यवस्थाले संरक्षकको रूपमा स्वतः काम गर्नुपर्ने प्राकृतिक संरक्षकहरूको प्राथमिकताक्रम सुनिश्चित गरेको छ । यसअन्तर्गत एकासगोलका पति वा पत्नी, बाबु वा आमा, छोरा, छोरी वा विधवा बूहारी आदि पर्दछन् ।
- यसरी प्राथमिकताक्रममा उल्लिखित व्यक्ति नै संरक्षक बनाउनुको मूल उद्देश्य त्यस्ता संरक्षकको असक्षम वा अर्धसक्षम व्यक्तिसँग नाता सम्बन्ध एवम् विश्वासाश्रित कर्तव्य गाँसिएको हुनाले दायित्व निर्वहन गराउन सहज गर्नु हो । प्राथमिकताक्रममा रहेका प्राथमिक संरक्षक हुने व्यक्तिले संरक्षकत्व प्रदान नगरेको अवस्थामा अन्य व्यक्तिले संरक्षकत्व प्रदान गर्न सक्ने वैकल्पिक व्यवस्थासमेत गरेको छ ।
- **३.२ माथवरको प्राथमिकता:**
- संहिताले कुनै नाबालिगको बाबुको मृत्यु भएको वा निज बेपत्ता भएको वा होस ठेगानमा नरहेको वा विदेश गएको अवस्थामा दश वर्षभन्दा कम उमेरको नाबालिगको आमा भएमा निजले अर्को विवाह गरिसकेको भए पनि निज नै त्यस्तो नाबालिगको माथवर हुने व्यवस्था गरी आमालाई प्राथमिकता प्रदान गरेको छ । वस्तुतः आमा भनेको प्राथमिक र प्राकृतिक संरक्षक भएको हुँदा यस्तो व्यवस्था गरेको हो (दफा १५५.)

४. संस्था संरक्षक माथवर हुने:

४.१ संस्था संरक्षक:

संहिताले बालबालिकाको कल्याण गर्ने तथा हक हित संरक्षण गर्ने उद्देश्यले कानूनबमोजिम दर्ता भएका बाल कल्याण गृह, अनाथालय, बाल गृह वा बाल मन्दिर जस्ता संस्थामा रहेका बालबालिकाको अन्य संरक्षक नभएमा त्यस्तो संस्था नै संरक्षक भएको मानिने, तदनुरूप संस्थामा रहेका नाबालिगको तर्फबाट कुनै काम कारबाही गर्नु पर्दा त्यस्तो संस्थाको प्रमुखबाट गरिने र यस प्रयोजनार्थ 'प्रमुख' भन्नाले त्यस्तो संस्थाको प्रमुख कार्यकारी अधिकृत वा सो हैसियतमा काम गर्ने अध्यक्ष, महाप्रबन्धक, प्रबन्ध निर्देशक वा अन्य कुनै अधिकृत सम्भन्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । प्रस्तुत व्यवस्थाले कानूनबमोजिम दर्ता भएको कानूनी व्यक्तिलाई समेत संरक्षक हुन सक्ने मान्यतालाई समाहित गरेको छ । यो व्यवस्था संरक्षक नभएका बालबालिकाको हकमा आकर्षित हुन्छ ।

४.२ संस्था माथवर:

- संहिताले संरक्षक नभएको कुनै व्यक्ति कुनै सङ्गठित संस्थाको रेखदेख, संरक्षण वा जिम्मामा रहेको भए त्यस्तो सङ्गठित संस्था त्यस्ता व्यक्तिको माथवर हुने र तदनुरूपको सङ्गठित संस्था माथवर भएकोमा त्यस्तो संस्थाको प्रमुखले माथवरको अधिकार प्रयोग गर्ने व्यवस्था गरेको छ । प्रस्तुत व्यवस्थाले कानूनबमोजिम दर्ता भएको कानूनी व्यक्तिलाई समेत माथवर हुन सक्ने मान्यतालाई समाहित गरेको छ । यो व्यवस्था संरक्षक नभएका असक्षम वा अर्धसक्षम अर्थात् नाबालिग वा होस ठेगानमा नरहेका बालिग व्यक्तिको हकमा आकर्षित हुन्छ । (संहिता, दफा १३८. दफा १५६.)

५. नियुक्तः

५.१ संरक्षकको नियुक्तः

संहिताले देहायका अवस्थामा अदालतले कुनै खास व्यक्तिलाई त्यस्तो कारण खुलाई संरक्षक नियुक्त गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

- संरक्षकको प्राथमिकताक्रममा रहेका कुनै व्यक्ति संरक्षक हुन नचाहेको अवस्थामा संरक्षक नियुक्त गर्न सम्बन्धित स्थानीय तहको सम्बन्धित वडा समितिले अदालतमा निवेदन दिएमा,
- सरोकारवालाले संरक्षक नियुक्त गर्न अदालतमा निवेदन दिएमा ।

अदालतले संरक्षक नियुक्त गर्दा त्यस्तो असक्षम वा अर्धसक्षम व्यक्तिको हक, हित वा संरक्षण हुन सक्ने वा नसक्ने कुरातर्फ बिचार गर्नुपर्ने, संरक्षक हुने व्यक्तिको समेत सहमति लिनु पर्ने र संरक्षक नियुक्त गरी सकेपछि अदालतले त्यसको लिखित जानकारी संरक्षक हुने व्यक्ति र स्थानीय तहलाई दिनुपर्ने व्यवस्थासमेत रहेको छ ।

प्रस्तुत व्यवस्था नयाँ अवधारणा हो । प्रस्तुत व्यवस्थाले सम्बन्धित वडा वा सरोकारवालाले संरक्षक नियुक्त गर्न निवेदन दिन सक्ने व्यवस्था गरेको छ तर सरोकारवालाको प्रष्ट परिभाषा दिइएको छैन । सामान्यतः सरोकारवाला भन्नाले चासो राख्ने, वास्ता गर्ने वा हकहितसँग सम्बन्ध भएको व्यक्तिलाई मानिन्छ । विशेष गरी नजिकको नातेदार, इष्टमित्र वा पारिवारिक चिनजानका व्यक्तिलाई सरोकारवालाको रूपमा लिन सकिन्छ ।

५.२ माथवरको नियुक्तः

- संहिताले कुनै व्यक्तिको कानूनबमोजिम संरक्षक नभएमा वा कुनै व्यक्तिले पनि निजको माथवरको रूपमा काम नगरेमा स्थानीय तहको सम्बन्धित वडा समितिले त्यसको विवरण खुलाई माथवर नियुक्त गर्न अदालतसमक्ष निवेदन दिन सक्ने,
- त्यसरी निवेदन गर्दा माथवर हुन सक्ने सम्भावित व्यक्तिहरूको नाम, थर, ठेगाना र पेशा खुलाई माथवर नियुक्त हुन सक्ने सम्भावित व्यक्तिले माथवरको रूपमा काम गर्न दिएको मञ्जुरीको लिखतसमेत पेश गर्नुपर्ने र
- त्यस्तो निवेदन परेमा सम्भावित नाम पेश भएका व्यक्तिहरूमध्येबाट उपयुक्त कुनै एक व्यक्तिलाई माथवर नियुक्त गर्ने आदेश दिने व्यवस्था गरेको छ । संहिताले माथवर नियुक्त गर्ने अधिकार अदालतलाई प्रदान गरी नयाँ व्यवस्था गरेको छ । (संहिता, दफा १३९. दफा १५७.)

६. सुपरिवेक्षकः

६.१ संरक्षकको काम कारवाही जाँचबुझ गर्न सुपरिवेक्षकः

- संहिताले अदालतबाट संरक्षक नियुक्त गरेकोमा संरक्षकको काम कारवाहीको सम्बन्धमा जाँचबुझ गर्न आवश्यक देखेमा अदालतले कुनै व्यक्तिलाई सुपरिवेक्षक तोक्न सक्ने,
- त्यसरी तोकिएको सुपरिवेक्षकले संरक्षकको काम कारवाहीको सम्बन्धमा आवश्यक जाँचबुझ गरी त्यसको प्रतिवेदन अदालतसमक्ष पेश गर्नुपर्ने र
- कानून बमोजिम संरक्षकत्व समाप्त भएकोमा सुपरिवेक्षकत्व पनि स्वतः समाप्त भएको मानिने व्यवस्था गरेको छ ।
- वस्तुतः अदालत स्वयम्ले नियुक्त गरेको संरक्षकउपर निगरानी र नियन्त्रण गर्न सुपरिवेक्षक तोक्ने सक्ने तर सुपरिवेक्षक तोक्ने वा नतोक्ने भन्ने कुराको तजविजी अधिकार अदालतमा अन्तर्निहित हुन्छ । प्रस्तुत व्यवस्थाको मूल उद्देश्य अदालतबाट नियुक्त भएका संरक्षकले संरक्षित व्यक्तिमाथि हुन सक्ने कानूनविपरीतका काम कारवाहीलाई रोकी संरक्षित व्यक्तिको हक हितको रक्षा गर्नु हो । (संहिता, दफा १४०.)

६.२ माथवरको काम कारवाही जाँचबुझ गर्न सुपरिवेक्षकः

- संहिताले अदालतले नै माथवर नियुक्त गरेको भए पनि त्यस्तो माथवरको काम कारवाहीको सम्बन्धमा जाँचबुझ गर्न आवश्यक देखेमा अदालतले सुपरिवेक्षक तोक्न सक्ने व्यवस्था गरेको छैन ।

७. योग्यता:

७.१ संरक्षकको योग्यता:

संहिताले देहायका व्यक्तिहरू बाहेक संरक्षक हुन सक्ने योग्यताको व्यवस्था गरेको छ:

- असक्षम वा अर्धसक्षम व्यक्ति,
- असक्षम वा अर्धसक्षम व्यक्तिको हक वा हितविपरीत काम गरेको प्रमाणित भएको व्यक्ति,
- अदालतबाट तीन वर्ष वा सोभन्दा बढी कैदको सजाय भएको व्यक्ति, तर प्राथमिकताक्रममा रहेका व्यक्ति संरक्षक हुन कुनै बाधा पुऱ्याएको नमानिने,
- अदालतबाट संरक्षक हुन अयोग्य देखिएको व्यक्ति ।

प्रस्तुत व्यवस्थाले माथि उल्लिखित ४ वटा अवस्थाका व्यक्तिहरू संरक्षक हुन नसक्ने अयोग्यताको निर्धारण गरेको छ । यो व्यवस्था अदालतले नियुक्त गरेको संरक्षकको हकमा आकर्षित हुन्छ ।

७.२ माथवरको योग्यता:

- संहिताले माथि उल्लेख गरेअनुरूप संरक्षक हुन अयोग्य व्यक्ति बाहेक अन्य व्यक्ति माथवर हुन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । (संहिता, दफा १४१. दफा १५८.)

द. पालनपोषण र हेरविचारः

द.१ संरक्षकले पालनपोषण र हेरविचार गर्नुपर्ने:

- संहिताले संरक्षकले आफ्नो संरक्षकत्वमा रहेको असक्षम वा अर्धसक्षम व्यक्तिको पालनपोषण, स्वास्थ्य, शिक्षा, मनोरञ्जन तथा हेरविचारको व्यवस्था निजको सम्पत्ति भए त्यस्तो सम्पत्तिबाट र त्यस्तो सम्पत्ति नभए आफ्नो सम्पत्तिबाट गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

द.२ माथवरले पालनपोषण र हेरविचार गर्नुपर्ने:

- संहिताले माथवरले आफूले जिम्मा लिएको सम्पत्तिबाट आफ्नो माथवरीमा रहेको व्यक्तिलाई सम्भव भएसम्म निजको हैसियतअनुसार पालनपोषण, शिक्षा, दीक्षा र औषधीको उपचारको व्यवस्था गर्नुपर्ने दायित्व निर्धारण गरेको छ । -संहिता, दफा १४२(१). दफा १५९(२).

९. सम्पत्तिको सदुपयोग, संरक्षण र हस्तान्तरण:

• ९.१ संरक्षकत्वमा रहेको सम्पत्तिको सदुपयोग संरक्षण र हस्तान्तरण:

- संहिताले संरक्षकले आफ्नो संरक्षकत्वमा रहेको असक्षम वा अर्धसक्षम व्यक्तिको सम्पत्तिको रेखदेख तथा संरक्षण गर्नुपर्ने र त्यस्तो सम्पत्ति लगानी गरी कुनै व्यवसाय वा कारोवार गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।
- यसको साथै असक्षम वा अर्धसक्षम व्यक्तिको पालनपोषण, स्वास्थ्य, शिक्षा, मनोरञ्जन तथा हेरविचारको व्यवस्था निजको चल सम्पत्ति भएसम्म त्यस्तो सम्पत्तिबाट र चल सम्पत्ति नभए वा त्यस्तो सम्पत्तिबाट पालनपोषण, स्वास्थ्य, शिक्षा, मनोरञ्जन तथा हेरविचारको व्यवस्था हुन नसक्ने भएमा सो प्रयोजनार्थ अदालतको पूर्व सहमति लिई निजको अचल सम्पत्ति बिक्री गर्न सक्ने तर कानूनबमोजिमको प्राथमिकताक्रममा रहेको व्यक्ति संरक्षक भएकोमा अचल सम्पत्ति बिक्री गर्दा अदालतको अनुमति लिनु नपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।
- त्यस्तै संरक्षकले आफ्नो संरक्षकत्वमा रहेको व्यक्तिको सम्पत्ति कुनै व्यक्तिलाई दान वा बकस दिन नसक्ने तर आफ्नो संरक्षकत्वमा रहेको असक्षम वा अर्धसक्षम व्यक्ति वा संरक्षकले आफ्नो वा सगोल परिवारका सदस्यले गर्भमा रहेको शिशुको लागि कुनै सम्पत्ति दान, बकस, खरिद वा अन्य तवरले प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्थासमेत गरेको छ । प्रस्तुत व्यवस्थाको मूल उद्देश्य संरक्षकले आफ्नो संरक्षकत्वमा रहेको व्यक्तिको हक हितविपरीत काम कारवाही गरी अधिकारको दुरुपयोग गर्नबाट रोक्नु हो । देवानी कानूनका सामान्य सिद्धान्तहरूमध्ये 'हितविपरीतको काम अमान्य हुने' पनि एक हो ।
- यसअन्तर्गत आफ्नो संरक्षकत्व, माथवरी, अधीन वा प्रभाव पर्न सक्ने व्यक्तिको हितविपरीत गरिएको कार्यले मान्यता पाउन सक्दैन । प्रस्तुत सिद्धान्तले रक्षक नै भक्षक भई गरेको कार्यलाई अमान्य घोषणा गर्दछ । यो संरक्षकले आफ्नो संरक्षकत्वको अधीनमा रहेका उत्तराधिकारीको सम्पदाको सम्मुनत गर्न सक्दछ, न कि अवनति (*Custos statum haeredis in custodia existentis meliorem, non deteriolem, facere potest.*— A guardian can make the estate of an existing heir under his guardianship better, not worse.) भन्ने सूत्रमा आधारित छ । - B.L.D, P. 387. संहिता, दफा १४३. दफा १४२(२) र ४१५.दफा ४२३.दफा ४२८.दफा ११.

- “आमालाई नाबालिग छोरीको संरक्षक बन्न सक्षम मान्ने तर नाबालिग छोरीको सम्पत्तिको संरक्षक बन्न असक्षम हुने भन्न नमिल्ने । नाबालिग छोरीको हितविपरीत हुने कुनै कार्य गरी छोरीको अंश हकको सम्पत्ति हिनामिना वा अन्य तरहले नोक्सान पुग्ने स्थिति सिर्जना भएमा प्रचलित कानूनबमोजिमको उपचारको मार्ग अवलम्बन गर्न सकिने नै हुन्छ तर पहिले नै नाबालिग छोरीको हितविपरीत हुने गरी निजको नामको सम्पत्ति हिनामिना गर्लान् कि भन्ने आशङ्का गरी जसको संरक्षकत्वमा रही फिराद पर्न आएको हो निजैलाई सम्पत्तिको संरक्षक बन्न अयोग्य ठान्नु महिलाप्रति पूर्वाग्रहपूर्ण दृष्टिकोण राखेको देखिने” नि.नं.१०९३६.
- “प्रतिवादीहरूले लगाएको प्रतिउत्तर जिकिरबाट नाबालकको के कस्तो हक हितको संरक्षण गर्न व्यवहार गर्नु परेको हो खुल्दैन । बल्कि नाबालकको नाउँमा दर्ता रहेको सम्पत्ति बिक्री हुँदा प्राप्त भएको रकम निजहरूको हक हितमा प्रयोग नभई सुरेश चौधरीले लगेको संरक्षकको तथाकथित भूमिका निर्वाह गर्ने चिनीदेवीको प्रतिउत्तरबाट देखिइरहेकोले उक्त सम्पत्तिको व्यवहार नाबालकको हक हितको वा निजहरूको शिक्षा दीक्षाको लागि गरिएको देखिएन । ...नाबालकहरूको नाउँमा रहेको सम्पत्ति बिक्री गरी हाल्नु पर्ने कुनै मुनासिब कारण बिना बिक्री गरे गराएकोलाई निजहरूको अहित हुने गरी बिक्री व्यवहार गरेको मान्नुपर्ने” नि.नं.७२२९.

९.२ माथवरीमा रहेको सम्पत्तिको सदुपयोग, संरक्षण र हस्तान्तरण:

- संहिताले माथवरले आफ्नो माथवरीमा रहेको व्यक्तिको सम्पत्ति जिम्मा लिई सोको व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्नुपर्ने, त्यसरी जिम्मा लिएको सम्पत्तिबाट प्राप्त भएको प्रतिफल माथवरीमा रहेको व्यक्तिको पालनपोषण, स्वास्थ्य तथा त्यस्तो व्यक्ति नाबालिग भए शिक्षा दीक्षाको लागि पूरै खर्च गर्न सक्ने,
- माथवरीमा रहेको व्यक्तिको पालनपोषण, शिक्षा, दीक्षा वा औषधी उपचार प्रयोजनका लागि माथवरीमा रहेको व्यक्तिको चल सम्पत्तिबाट नभ्याउने रहेछ भने अचल सम्पत्ति वा त्यसको कुनै अंश बिक्री गर्न त्यसको कारण खुलाई अनुमतिको लागि अदालतमा निवेदन दिन सक्ने
- तदनुरूप परेको निवेदन जाँचबुझ गर्दा मनासिब कारण देखेमा अदालतले उचित ठानेबमोजिम अचल सम्पत्ति वा त्यसको कुनै अंश बिक्री गर्न अनुमति दिन सक्ने र अदालतको अनुमति बिना अचल सम्पत्ति बिक्री गर्न नसकिने व्यवस्थासमेत गरेको छ ।
- यसको साथै माथवरले आफ्नो माथवरीमा रहेको व्यक्तिको सम्पत्तिको रेखदेख र संरक्षण विवेकपूर्ण र होशियारीपूर्वक गर्नुपर्ने, तदनुरूप रेखदेख र संरक्षण नगरेको कारणबाट त्यस्तो सम्पत्ति कुनै किसिमले हानि, नोक्सानी भएकोमा सम्बन्धित माथवर नै जवाफदेही हुने तर विपद् परी हानि, नोक्सानी भएकोमा निज जवाफदेही नहुने ,
- माथवरले सम्पत्तिको रेखदेख र संरक्षण नगरेको भनी उजुरी परेमा अदालतले सम्बन्धित व्यक्तिलाई माथवरबाट हटाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।
- त्यस्तै माथवरले आफ्नो माथवरीमा रहेको व्यक्तिको अचल सम्पत्ति त्यस्तो व्यक्तिको हक मेट्ने दुराशयले आफ्नो वा आफ्नो परिवारका कुनै सदस्यको नाममा बिक्री गरेमा वा त्यस्ता व्यक्तिका नाममा कुनै किसिमले हक हस्तान्तरण हुन आएमा त्यस्तो हक हस्तान्तरण स्वतः बदर हुने, र माथवरले आफ्नो माथवरीमा रहेको व्यक्तिको सम्पत्ति कुनै व्यक्तिलाई दान वा बकस दिन नसक्ने तर माथवरले आफ्नो माथवरीमा रहेको असक्षम वा अर्धसक्षम व्यक्तिको लागि कुनै सम्पत्ति दान, बकस, खरिद वा अन्य तवरले प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्थासमेत गरेको छ ।
- वस्तुतः माथवरीमा रहेको व्यक्तिको सम्पत्तिको सदुपयोग र संरक्षणका लागि यो व्यवस्था गरेको हो । माथवरले आफ्नो अधिकार दुरुपयोग गर्न नसकोस् भनी अचल सम्पत्ति बिक्री गर्नका लागि अदालतबाट अनुमति लिनुपर्ने लगायतका व्यवस्थासमेत गरेको हो । - संहिता, दफा १५९(१)., दफा १६०., दफा १६१., दफा ४१५. दफा १६२., दफा १६३., दफा ४२३. दफा ४२८.

१०. संरक्षक र माथवरको समान किसिमको काम, कर्तव्य र अधिकार:

- संहिताले संरक्षकको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायबमोजिम हुने व्यवस्था गरेको छ । संरक्षकको देहायका काम, कर्तव्य र अधिकारको व्यवस्थाहरू आवश्यक हेरफेरसहित (*Mutatis Mutandis*) माथवर तथा माथवरीमा रहने व्यक्तिको हकमा समेत लागू हुने व्यवस्था गरेको छ ।
- हिसाब किताब दुरुस्त राख्नु पर्ने:
- कानूनी कारबाही चलाउन वा मुद्दाको प्रतिरक्षा गर्न सक्ने:
- असक्षम वा अर्धसक्षम व्यक्तिको तर्फबाट काम गर्न सक्ने:
- शर्तबमोजिम मात्र काम गर्न सक्ने:
- हकवालामा संरक्षकत्व नसर्ने:
- खर्च भराई लिन सक्ने:
- हानि, नोक्सानीको रकम भराई लिन सक्ने:

(संहिता, दफा १६७., दफा १४४., दफा १४५., दफा १४६., दफा १४७., दफा १४९., दफा १५०., दफा १५१).

११. संरक्षकत्व र माथवरीको समाप्ति:

११.१ संरक्षकत्वको समाप्ति :

- संहिताले देहायको अवस्थामा संरक्षकत्व समाप्त भएको मानिने व्यवस्था गरेको छ:
- संरक्षकले आफू संरक्षक हुन नसक्ने भनी दिएको निवेदन अदालतबाट स्वीकृत भएमा,
- संरक्षक वा संरक्षकत्वमा रहेको असक्षम वा अर्धसक्षम व्यक्तिको मृत्यु भएमा,
- असक्षम वा अर्धसक्षम व्यक्ति सक्षम भएमा,
- संरक्षकत्वमा रहेको असक्षम वा अर्धसक्षम व्यक्तिको अनुरोधमा अदालतले हटाएमा ।
- यसरी संरक्षकत्व समाप्ति भएमा र संरक्षक हुने तथा संरक्षकत्वमा रहने व्यक्ति जीवित भएमा निजले नै अर्को संरक्षक नतोकिएसम्म आफ्नो संरक्षकत्वमा रहेको असक्षम वा अर्धसक्षम व्यक्तिको पालनपोषण तथा हेरविचार गर्नुपर्ने र संरक्षकत्व समाप्ति भएमा त्यसरी संरक्षकत्व समाप्ति भएको मितिदेखि अर्को संरक्षक नतोकिएसम्म कानूनबमोजिम संरक्षकले गर्नुपर्ने कुनै कानूनी कारबाहीको हदम्याद, म्याद वा तारेख गुज्नेको नमानिने व्यवस्था रहेको छ । प्रस्तुत व्यवस्थाले माथि उल्लिखित चार अवस्थामा संरक्षकत्व समाप्त हुन सक्ने परिकल्पना गरेको छ । बालबालिकाको सर्वोत्तम हितको सिद्धान्तअनुसार संरक्षक र संरक्षित व्यक्ति दुवै जीवित रहेको अवस्थामा संरक्षकत्वको समाप्ति भए तापनि निज संरक्षकले नै अर्को नयाँ संरक्षक नतोकिएसम्मको अवधिको लागि संरक्षित व्यक्तिको पालनपोषण तथा हेरविचार गर्नुपर्ने मान्यतालाई समाहित गरेको छ । (संहिता, दफा १४८).

११.२ माथवरीको समाप्ति:

संहिताले देहायको अवस्थामा माथवरी स्वतः अन्त्य भएको मानिने व्यवस्था गरेको छः

- नाबालिग भए निजको उमेर अठार वर्ष पूरा भएमा,
- होस ठेगानमा नरहेको व्यक्ति भए निजको होस ठेगानमा रहेमा,
- नाबालिगको आमा वा बाबु वा दुवैले नाबालिगलाई आफ्नो जिम्मा लिएकोमा,
- नाबालिग वा होस ठेगानमा नरहेको व्यक्तिको संरक्षक नियुक्ति भएमा,
- माथवरले सम्पत्तिको रेखदेख र संरक्षण नगरेको भनी उजुरी परी अदालतले माथवरीबाट हटाएमा,
- माथवरको कानूनबमोजिमको योग्यता नभएमा वा नरहेमा,
- माथवर हुने वा माथवरीमा रहेको व्यक्तिको मृत्यु भएमा ।

यसरी माथवरी अन्त्य भएकोमा माथवरको हैसियतमा जिम्मा लिएको सम्पत्ति माथवर भएको व्यक्तिले तुरुन्त सम्बन्धित व्यक्तिलाई फिर्ता गर्नुपर्ने व्यवस्थासमेत रहेको छ । प्रस्तुत व्यवस्थाले माथि उल्लिखित सात अवस्थामा माथवरी समाप्त हुन सक्ने परिकल्पना गरेको छ । (संहिता, दफा १६४.)

१२. हदम्यादः

- संहिताले संरक्षकत्वसम्बन्धी व्यवस्थासँग सम्बद्ध परिच्छेद र माथवरसम्बन्धी व्यवस्थासँग सम्बद्ध परिच्छेदबमोजिम भए गरेको काम कारबाहीबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो काम कारबाही भए गरेको थाहा पाएको छ महिनाभित्र नालिस गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । प्रस्तुत व्यवस्थाले संरक्षकत्व र माथवरीसम्बन्धमा समान अवधिको हदम्यादको व्यवस्था संहिता, दफा १५२ र १६८.

धैर्यताको
लागि
धन्यवाद